

De geschiedenis van de Johanneskerk van Laren

De kerk met aan de noordkant de villa Welgelegen, afgebroken in 1963. De foto is gemaakt in 1902 door de bekende Amsterdamse fotograaf Jacob Olie (1834-1905).

Origineel: Gemeentearchief Amsterdam.

De geschiedenis van de Johanneskerk van Laren

Aat C. Snaterse

Bijna vijfhonderd

Al bijna vijfhonderd jaar staat er een kleine kerk aan de Naarderstraat in Laren.

Deze kerk is de plaats geweest waar door de eeuwen heen duizenden mensen kwamen met alles wat in hen leefde.

Ze kwamen daar met hun vreugde en hun verdriet, met hun vermogen en hun onvermogen, met alles wat lukte en mislukte. De kerk was de ruimte voor harmonie, maar ook de plaats waar ruzies en conflicten intens gevoeld werden.

In deze kerk werd feest gevierd en ook de rouw en het verdriet van velen beleefd.

Hier kwamen mensen met hun geloven en met het gebrek daaraan.

Hier kwamen ze om te zingen, te bidden, te luisteren, te zwijgen,

Als je al die mensen door de eeuwen heen bij elkaar optelt is er een schare die niet te tellen is: katholieken, protestanten, niet kerkelijken.

Nog niet zo lang heet deze kleine kerk Johanneskerk.

Laren en Johannes, Laren en Sint Jan hebben al langer veel met elkaar te maken.

De grote basiliek en het kleine kerkje heten beide naar Johannes, kortweg Jan.

In die namen Johannes en Jan zit het Hebreeuwse woord voor genade.

Daarmee is het doel van deze kleine ruimte kerk: het wil een genadige ruimte zijn voor alle mensen en met alles wat in hen leeft, met al hun wel en wee. .

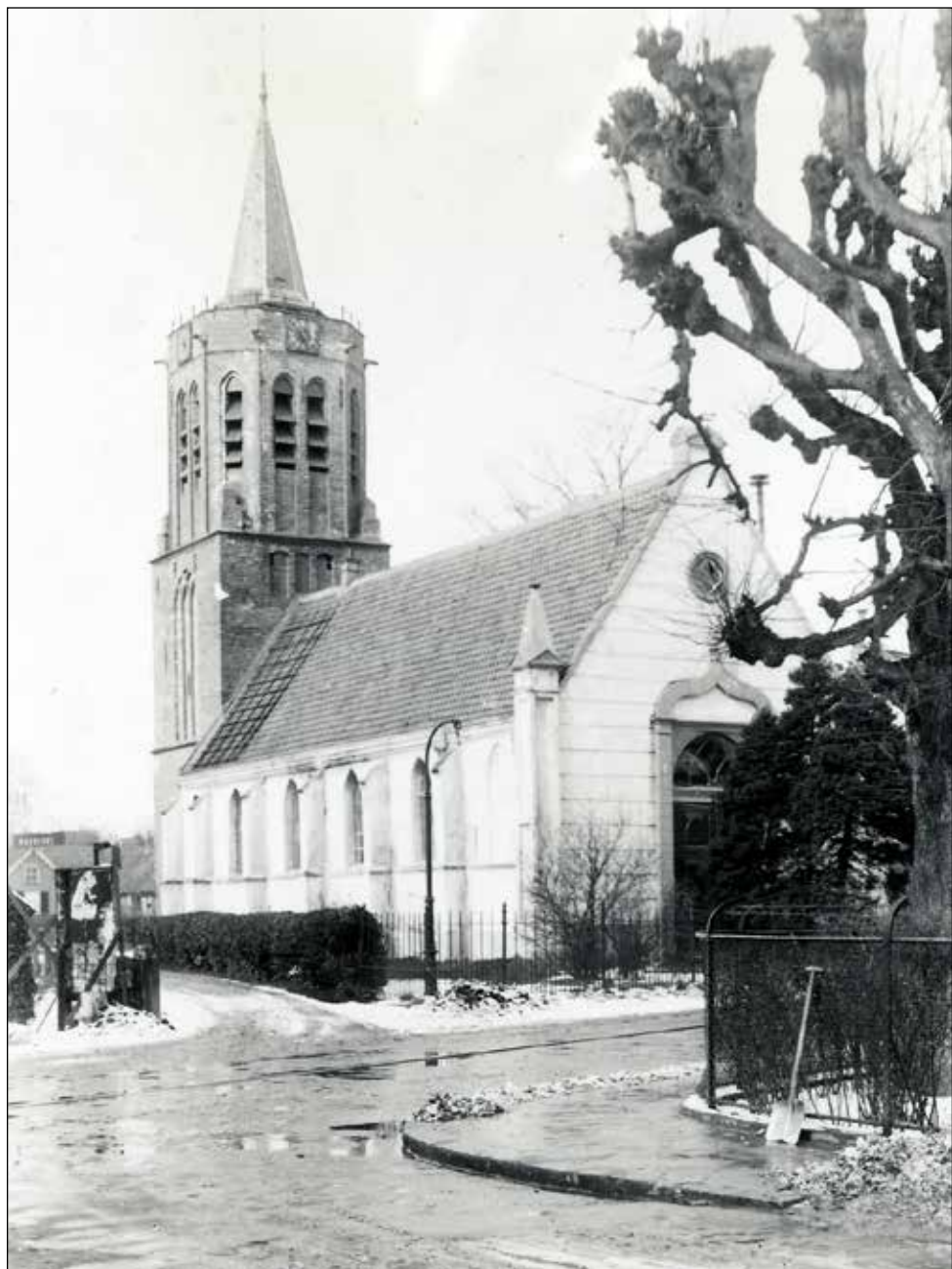
Iedereen, gelovige of niet, mag zich hier welkom weten.

En dat al bijna vijfhonderd jaar.

Aat Snaterse stelde dit boekje samen. Het biedt in kort bestek een handzaam en helder overzicht van de geschiedenis van dit oudste gebouw van Laren.

Job de Bruijn,

predikant van de Protestantse Gemeente Laren - Eemnes

1. Inleiding

Om het moment, waarop de Johanneskerk van Laren is gebouwd, te kunnen plaatsen is het nodig een heel korte schets te geven van het Gooi in het begin van de zestiende eeuw.

De hoofdstad van het Gooi was de stad Naarden, die ook een eigen kerk had, welke al in 900 wordt genoemd. Daarnaast waren er de dorpen Hilversum, Laren, Blaricum en Huizen; Bussum was toen een buurtschap. In 1514 telde Naarden 500 zelfstandig wonende gezinnen, Huizen 120, Hilversum 90, Laren 65, Blaricum 40, Bussum 36. In totaal 851 gezinnen, waarvan er 312 of bijna 40% niet konden worden aangeslagen voor de belastingen.¹

De eerste conclusie kan dus zijn dat het Gooi, vergeleken met onze tijd, zeer dun bevolkt was en de tweede dat het beslist geen vetpot was.

Op de zogenoemde "Ronde kaart"² van het Gooi, die wordt gedateerd omstreeks 1520 staan kerkjes, c.q. kapelletjes aangegeven in Hilversum, Huizen, Blaricum, Bussum en op het Sint Janskerkhof bij Laren.

De boerenbedoeninkjes lagen voornamelijk in de buurtschappen en enkele verspreid daar-buiten. Als je dus een voorstelling moet maken van de ligging van dit kerkje aan de Coeswaarde in Laren moet je de huidige toestand vergeten en je meer richten op een van de prenten uit de 18e eeuw, waarbij je achter de kerk geen bebouwing ziet, maar uitsluitend akkers en heidegronden.

In 1521 was er in Laren een RK parochie en je kunt gerust stellen dat die parochie de gehele bevolking omvatte.

Toen in 1581 het kerkje overging naar de Protestanten – toen nog veelal Gereformeerden genoemd – bleef Laren Rooms-Katholiek. Men liet de mis bedienen in schuren van parochianen, want in 't openbaar mocht dat niet meer gebeuren. Eerst in 1760 kwam er – met medeweten van de overheid - een schuilkerk, waarvan een deel nog is terug te vinden op de Smeekweg en wel het huidige huisnummer 6.

Om u een idee te geven van het aantal Protestanten in Laren volgen hier enkele summier gegevens: in 1616 vertelde de rondtrekkende pater Johannes de Rijser dat er in Laren nauwelijks 6 gezinnen de Gereformeerde kerk bezochten.

¹ "Geschiedenis van Gooiland" dr. D.Th. Enklaar en dr. A.C.J. de Vrankrijker

² "Naerdincklant" dr. A.C.J. de Vrankrijker, 1947

Omstreeks 1850 woonden er 48 Hervormden in Laren en een bericht uit 1891 maakt gewag van 15 stemgerechtigde lidmaten en uitermate slecht bezochte kerkdiensten.

Pas toen in de 20e eeuw het inwonertal van Laren sterk toenam door migratie nam ook het aantal Protestanten toe. In 1960 waren er 2500 Hervormden, 400 Gereformeerden, 100 Doopsgezinden, 100 Remonstranten en 100 Evangelisch Lutherse, in totaal dus 3200 Protestanten. Het aantal Rooms-Katholieke inwoners bedroeg toen circa 7000.

2. Ontstaan.

De inwijdingsdatum van de kerk is nauwkeurig bekend, want die is vermeld op de balk in de triomfboog, nu recht boven de preekstoel. Daar staat: “Dies Lambertus 1521”. Dus: “Ingewijd op Sint Lambertus 1521”. En Sint Lambertus viel op 17 september.

Daaraan is toegevoegd: “Mr Lubbertus”, met weer de datum 1521, dus weten we ook wie de kerk heeft gebouwd. In het algemeen wordt aangenomen dat Lubbertus een streek-gebonden bouwer was, die opdracht kreeg een eenvoudig kerkje te bouwen. Daarin is hij uitstekend geslaagd: het is een eenvoudig zaalkerkje met kenmerken uit de late gotiek, zoals de vorm van de ramen en de dakhelling. De toren draagt ook duidelijke laat gotische kenmerken en is markant; de achthoekige vorm van de klokkenverdieping komt niet zo heel veel voor in Nederland.

Er is tijdens de bouw wel iets mis gegaan. Het zuidoostelijk deel van de zuidelijke muur staat duidelijk scheef en om dat de opvallende kenmerken van een later verzakkende muur ontbreken – het afscheuren van de aansluitende muren bijvoorbeeld – moet dit tijdens de bouw al zijn gebeurd, doordat de muur niet goed is gefundeerd. Wellicht lag er net op die plek een greppel of slootje, dat niet goed is dichtgegooid en aangestampt. Men zag kennelijk ook geen kans de muur weer in 't lood te brengen en de rest van de constructie, waaronder het dak, is aangepast aan het euvel. Goed gezien van de bouwers, want het muurstuk staat al bijna 500 jaar onwrikbaar scheef.

Onzeker is de vraag waarom het kerkje werd gebouwd. Uit betrouwbare bron – de dichter Hooft, die resideerde op het Muiderslot en vanaf 1609 ook baljuw van Gooiland was – weten we dat er tot 1586 op het Sint Janskerkhof een aan Sint Jan gewijde kerk heeft gestaan, die op last van de Staten van Holland is gesloopt.

Het was een soort rovershol geworden van ongeregelde bendes. Uit andere verhalen blijkt dat het hier ging om een verdraaiing van feiten. De voorganger van Hooft wilde af van het stiekem bedienen van de mis.

Deze kerk op één van de hoogste punten van het Gooi was aanvankelijk, buiten Naarden, de enige kerk in de wijde omtrek; van heinde en ver kwam men hier naartoe, getuige ook de vele wegen die op dat punt uitkwamen en die, door de aanwezigheid van het kerkhof, ook wel doodwegen werden genoemd.

De vraag is nu waarom in 1521 werd besloten een nieuwe kerk te bouwen in Laren, terwijl men toch al een eigen kerk bezat. Het zou te maken kunnen hebben met de afsplitsing van kerkelijk Hilversum in 1416, waarbij de Hilversumse kapel werd gepromoveerd tot parochiekerk. En het kan zijn dat de overgebleven Larense parochie – Blaricum was al omstreeks 1382 zelfstandig geworden en Huizen in 1409 – behoefte had aan een kerk in het dorp.

Hoe het zij: Hooft vermeldt in zijn brieven dat er in het dorp een “zeer schoon capelle” stond, waarmee de bewoners zich na de afbraak van de kerk op het Sint Janskerkhof moesten “behelpen”. Hier is dus de vraag of de uitdrukking “schoon capelle” letterlijk moet worden genomen en er slechts een kapel stond, of dat er toch sprake moet zijn van een echte kerk.

Mr W.G.M. Cerutti, die in een speciaal Laren-nummer van “Tussen Vecht en Eem” in 1980 een artikel aan Laren wijdt, veronderstelt dat er eerst een kapelletje heeft bestaan, dat pas na 1618 tot een echte kerk is verbouwd. Immers dezelfde Hooft meldt in 1618 dat de kapel tot een ruïne is vervallen en verzoekt de Staten van Holland het gebouw op hun kosten te restaureren, wat inderdaad ook is gebeurd. In de toren, nabij het deurtje naar de trans, is in een balk een inscriptie met het jaartal 1618 te zien, hetgeen zou kunnen slaan op deze restauratie.

De Larenkenner Gerard Koekkoek vertelt in zijn boek “Laren door de straten heen” dat het inderdaad om een kapel ging, die in 1521 al is verbouwd tot parochiekerk. Echter zonder de bron te noemen, waar hij die wetenschap vandaan heeft gehaald. Beiden hebben dan wel dr. A.C.J. de Vrankrijker genegeerd, die in zijn boek “Naerdincklant” (verschenen in 1947) op blz. 135 e.v. schrijft dat hij nergens een bewijs heeft gevonden dat er in het dorp Laren voor 1521 een kerkje of kapelletje heeft bestaan. Integendeel: op grond van de al genoemde “Ronde kaart van Gooiland”³,

³ “Ronde kaart” van Gooiland, ingekleurd origineel in het Goois museum te Hilversum.

concludeert de Vrankrijker dat er geen kerkje stond, want het komt op deze kaart niet voor en alle andere toen bestaande dorpskerken wel.

Hierbij sluit aardig aan een mondelinge overlevering, die bij sommige Laarders nog bekend is. Eerst de onweerlegbare feiten.

In 1581 ging de kerk over in Protestantse handen door toedoen van baljuw jhr. Willem van Zuylen van Nijeveld. Hij was de opvolger van de afgezette Rooms-Katholieke Paulus van Loo en een vurig Protestant; hij droeg de bijnaam “de beeldenstormer”. Maar desondanks bleef verreweg het grootste deel van de Larense bevolking Rooms-katholiek.

Het verhaal gaat nu dat er in feite geen Protestanten waren in Laren en dat het kerkje na de overname in 1581 niet werd gebruikt. Daardoor raakte het in verval en dat ging de katholieke bevolking zo ter harte dat zij het onderhoud maar weer op zich nam. Het gebrek aan onderhoud klopt overigens wel aardig met het verzoek van baljuw Hooft aan de Staten in 1618.

Er zijn dus drie versies denkbaar.

1. Er stond al een kapel in Laren die in 1521 is verbouwd tot parochiekerk.
2. Er is in 1521 een kapel gebouwd die in 1581 overging in Protestantse handen en in 1618 wegens bouwvalligheid is gerestaureerd.
3. Er is in 1521 een parochiekerk gebouwd, die in 1581 overging in Protestantse handen en in 1618 wegens bouwvalligheid is gerestaureerd.

Op grond van de studie van dr. de Vrankrijker ligt het voor de hand te kiezen voor de derde variant: het kerkje is in 1521 nieuw gebouwd, ging in 1581 over in Protestantse handen en werd in 1618 gerestaureerd wegens bouwvalligheid door gebrek aan onderhoud. Je kunt je hierbij heel goed voorstellen dat de Laarders de afstand van hun dorp tot het kerkhof toch wel wat groot vonden en liever een kerk in het dorp zelf bezaten. Het zou, gezien de ouderdom van het kerkje op het kerkhof, best wel eens kunnen zijn dat de bouwkundige staat te wensen overliet en men voor de keus stond: restaureren of nieuw bouwen in het dorp. Het is daarom niet gewaagd te veronderstellen dat de kerk in het dorp dienst deed als parochiekerk en die op het kerkhof werd gebruikt bij begrafenissen en processies.

Doorredenerend kom je dan vanzelf tot de conclusie dat het nieuwe kerkje in het dorp wederom gewijd werd aan Johannes de Doper. En daarmee komen we aan bij het volgende vraagstuk.

3. De naam

In een aantal beschrijvingen van het dorp Laren wordt gemeld dat het kerkje is gewijd aan Johannes de Doper. Deze beschrijvingen vinden hun oorsprong in het door Wagenaar op schrift gestelde *“Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden”* en wel het achtste deel uit 1750, waarin Laren ook wordt beschreven.

Over de kerk zegt Wagenaar: *“De kerk van Laaren heeft wel eer gestaan omtrent of ter plaatse daar nu het Laarder Kerkhof gevonden wordt, dat noch het St. Janskerkhof heet, gelyk de Kerk aan Joannes den Dooper was toegewijd: doch naardien de Huislieden in de Spaanse beroerten niet magtig waren om deeze Kerk vrij te houden van ’t geboefte, dat er zich dikwijls legerde en versterkte, werd zy, op last van ’s Lands Staaten, afgebroken, en de Ingezetenen beholpen zig met de Kapelle, die in het dorp stond en welke de tegenwoordige kerk is.*

Het laatste stuk is bekend uit de brieven van Hooft. Maar kennelijk heeft de schrijver in het dorp vernomen hoe de kerk wordt genoemd en dan blijkt men 200 jaar na de wijding toch nog de naam van Johannes de Doper aan de kerk te verbinden. Jammer genoeg is deze naam bij de Protestanten in onbruik geraakt.

De Johanneskerk met omgeving op 18^e eeuwse prent. (Historische Kring Laren)

4. Het Sint Jansbeeld

Als je het in de geschiedenis van een Protestantse kerk over beelden wilt hebben is het goed om even kort stil te staan bij de functie van beelden in de middeleeuwse kerk.

“Het is vrijwel onmogelijk ons voor te stellen hoe de middeleeuwer⁴ leefde en dacht. Hij was verstoken van literatuur; alleen kloosterlingen en mensen uit hogere kringen kwamen in aanraking met handgeschreven teksten en met de miniaturen die deze teksten verluchten. Pas na de ontdekking van de houtsnede kwamen er langzamerhand mogelijkheden om het ongeletterde kerkvolk iets te laten zien om de bijbelse en heiligenverhalen te ondersteunen.

De enige plaatsen waar het volk afbeeldingen kon zien waren de kerken. Deze werden dan ook versierd met beelden, muurschilderingen en altaarretabels met voorstellingen. De retabels en houten beelden werden verguld en met bonte kleuren beschilderd (tegenwoordig polychromie genoemd), wat een geweldige indruk op de mensen moet hebben gemaakt, zeker als de voorstellingen werden aangelicht door brandende kaarsen.

De functie van de beelden en voorstellingen was het plastisch verbeelden van de belangrijkste leerstellingen van het geloof.

Het mooi maken van de beelden en voorstellingen had uitsluitend ten doel om het heilige en verhevene te benadrukken. Zij waren voor de middeleeuwse mens dus van wezenlijk belang voor zijn geloofsbeleving”.

De parochie St. Jan/Goede Herder bezit een prachtig houten corpus, gedateerd op het einde van de 15e eeuw, in 1991 herontdekt door pastoor Vriend tijdens de restauratie van de kapel op het Sint Janskerkhof. Deskundigen vermoeden dat het beeld altijd in Laren aanwezig is geweest en dat het in de middeleeuwse kapel op het kerkhof heeft gehangen, of in deze kerk.

Omstreeks de overname van de kerk door de Reformatie moet het beeld in veiligheid zijn gebracht en is het, vermoedelijk via de schuilkerken, in de Waterstaatskerk⁵ terecht gekomen.

⁴ Agnes de Rijk: “Laatmiddeleeuwse heiligenbeelden uit het Gooi”. *Bulletin van de Stichting Oude Hollandse Kerken* nr. 40, lente 1995.

⁵ De voorganger van de huidige Sint Jansbasiliek aan de Brink.

Wellicht is bij de verbouw van deze kerk in 1882 in neogotische stijl het beeld overbodig geworden en verplaatst naar de in 1892 gebouwde open kapel op het Sint Janskerkhof. Doordat er vele lagen verf en witkalk op het beeld waren aangebracht, was het voor niet deskundigen niet duidelijk dat het hier om zo'n kostbaar en waardevol beeld ging. Het heeft nu weer een ereplaats gekregen in de basiliek en als u het nog niet kent moet u het zeker gaan bewonderen.

In 1954 werd ontdekt dat er nog een tweede houten beeld uit de late middeleeuwen in Laren aanwezig was.

Dit beeld is in dat jaar gevonden tijdens een grote opknapbeurt van de toren. Het deed dienst als stutbalk of vloerbalk in de toren. Het is zeer ernstig verminkt, hetzij door moedwillige vernieling, hetzij door zeer onoordeelkundige behandeling. In 1960 is het gerestaureerd door Jac. Clavaux te den Haag en vervolgens kreeg het een plaats in de burgemeesterskamer op het gemeentehuis. Omdat het beeld in te toren – eigendom van de burgerlijke gemeente – is gevonden beschouwde de gemeente Laren het beeld als haar eigendom.

Agnes de Rijk, die in 1995 in het Bulletin van de Stichting Oude Hollandse kerken een artikel schreef over laatmiddeleeuwse heiligenbeelden uit het Gooi beschrijft het beeld als "*Heilige Johannes de Evangelist, Gelders, ca 1430. Eikenhout met resten polychromie*". De gemeente Laren heeft ook het oordeel gevraagd van het Museum Catharijne Convent te Utrecht en de conservator, mevrouw Marieke van Vlierden, schrijft op 24 februari 2003 onder andere dat het moeilijk is om vast te stellen welke heilige is uitgebeeld, omdat het attribuut is weggehakt.

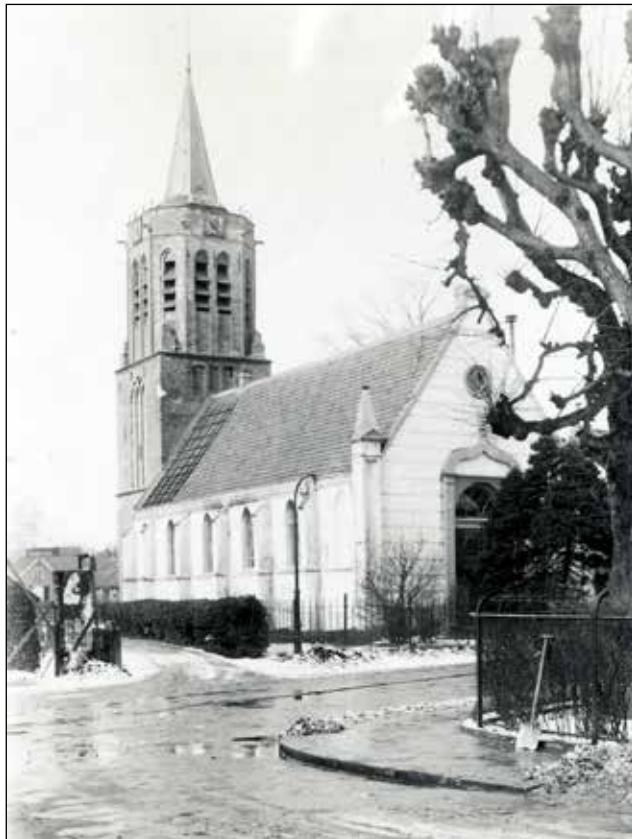
Op vrijwel elke afbeelding van een heilige is deze te herkennen aan het attribuut dat hij of zij bij zich draagt. Paulus bijvoorbeeld wordt altijd afgebeeld met een zwaard, Jozef met een lantaarn, enzovoort. Het enige nog overgebleven herkenningspunt van dit beeld is de pelerine over de schouders, die voorzien is van een rij knoopjes. Het Catharijne Convent beschikt over een beeld van Johannes de Evangelist met exact dezelfde knoopjessluiting en dat zou een voorzichtige aanwijzing kunnen zijn dat het toch om Johannes de Evangelist zou kunnen gaan. Ook de datering wordt omgeven met twijfels, maar mevrouw van Vlierden komt voorzichtig uit op de tweede helft van de vijftiende eeuw.

Op 26 september 2003 is het beeld, op initiatief van de burgemeester van Laren, drs Elbert Roest, terug geplaatst in de kerk, die op datzelfde moment de naam Johanneskerk kreeg. Het beeld blijft eigendom van de burgerlijke gemeente, maar is in eeuwigdurend bruikleen gegeven aan de Protestantse gemeente Laren-Eemnes.

5. Eigendom

Er is een moment geweest in de geschiedenis, dat de kerk overgedragen had kunnen worden aan de oorspronkelijke eigenaren en dat was in 1798 ⁶, tijdens de Franse tijd. De Constitutie van 1798 verkondigde de gelijkheid ook ten opzichte van de kerkgenootschappen. Vanaf dat moment was de Hervormde Kerk dus geen staatskerk meer, de staat zou alle geestelijken gelijkelijk bezoldigden en binnen zes maanden moest elke plaats een regeling treffen over het bezit van de kerken en kerkelijke goederen.

Dat is op een ontzettende manier getraïneerd en de Vrankrijker vermeldt dat er alleen in Naarden op basis van vrijwilligheid een regeling werd getroffen waarbij de

parochie een passende vergoeding kreeg voor de kerk die in Protestantse handen bleef. In Bussum bleef het kapelletje Rooms-Katholiek en het dorpsbestuur gaf 200 gulden voor het onderhoud. Hoe dat in Laren is gegaan is helaas niet bekend; de kerk bleef Hervormd, maar of de RK parochie ooit een passende vergoeding heeft gekregen? We weten het niet.

De kerk vóór de restauratie van 1926

⁶ dr A.C.J. de Vrankrijker "Geschiedenis van Gooiland" deel III blz. 257 e.v.

6. Het koor

En dan de derde onzekerheid. Zoals in die tijd gebruikelijk werd de kerkruimte aan de oostzijde afgesloten door een koor. Dit koor is helaas afgebroken; wanneer en waarom is niet bekend. Wij kunnen met zekerheid aannemen dat het koor er in het begin van de 18e eeuw nog stond, getuige de overbekende anonieme prent, waarvan H. Spilman, die leefde van 1721 tot 1784, een prachtige ets heeft vervaardigd, die is te zien is op achterkant van dit boekje.

Kerk en toren zijn weergegeven zoals wij ze nu ook nog kennen, dus mag je rustig aannemen dat ook het koor waarheidsgetrouw is weergegeven. Er is nog een 18e eeuwse prent van een onbekende kunstenaar, waarop het koor duidelijker is te zien. (blz. 12) Over de sloop van het koor doen ook weer enkele verhalen de ronde. Die hebben te maken met de Naarderstraat, die oostelijk langs de kerk loopt. De eerste versie zegt dat het koor in 1817 is afgebroken bij de aanleg van de straatweg Amsterdam - Amersfoort, die door de bebouwde kommen van Naarden, Laren en Eemnes liep. De tweede versie zegt dat dit is gebeurd bij de aanleg van de stoomtram in 1882. De tweede versie is zonder meer onjuist.

Het is namelijk bekend dat de kerk in 1844 ingrijpend is gerestaureerd. Toen werd het uiterlijk van de kerk veranderd in neo-classicistische stijl door de muren te bepleisteren en te voorzien van schijnvoegen. Tevens werd de hoofdingang verplaatst naar de oostkant, waardoor deze aan de Naarderstraat kwam te liggen. Dat kon men doen omdat het koor al was verdwenen, of men heeft op dat moment het koor gesloopt, omdat het bouwvallig was.

Als wordt gekozen voor de eerste versie mag gerust worden aangenomen dat de aanleg van de straatweg, in of na 1817, die toen een bestraatte breedte kreeg van tussen de 3 en 5 meter, niet de enige aanleiding was om het koor te slopen. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de bouwkundige staat van het koor beide partijen – het kerkbestuur en de overheid – wel goed uitkwam. Het is vrijwel ondenkbaar dat het koor van een kerk wordt gesloopt ter wille van een weg. Er zijn in de 19e eeuw in Nederland wegen en spoorwegen aangelegd, die met een boog om een kerk heen lopen.

Daarom kan, met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid, aangenomen worden dat het koor is verdwenen tussen 1817 en 1844.

Bij de restauratie van 1844 werd de zij-ingang in de zuidelijke langsgewel, die duidelijk te zien is op de ets van Spilman, afgebroken, waarbij de deuropening werd dichtgemetseld

7. De restauratie van 1926

In 1926 vond er opnieuw een grote restauratie plaats. De grijswitte pleisterlaag, die in de vorige eeuw was aangebracht, werd verwijderd, waardoor het oorspronkelijke metselwerk gelukkig weer tevoorschijn kwam. De hoofdingang aan de Naarderstraat werd tevens afgesloten en de oostelijke muur blind gemaakt door daar een nieuwe muur tegenaan te metselen; de oude ingang is namelijk in het metselwerk niet meer terug vinden.

Bij de restauratie van de toren in 1917 was de vroeger aanwezige toegang via de toren weer hersteld dus daar kon vanaf 1926 weer gebruik van worden gemaakt. Daardoor ontstond een unieke situatie, omdat de toren sinds de Franse tijd eigendom is van de burgerlijke gemeente.

De kerkgangers konden dus vanaf 1926 slechts binnenkomen via de gemeentelijk toren. Op zijn beurt kan de gemeente slechts in de toren komen via de kerk. Er zit aan de zuidzijde van de toren namelijk een trapopgang, die uitkomt op het orgel balkon. Vanuit de kerkzaal gezien zit er rechts naast het orgel een deur en die geeft toegang tot een smalle gemetselde trap. De beide eigenaren kunnen hun eigendom dus slechts bereiken via het gebouw van de ander. Deze situatie heeft nog nooit aanleiding gegeven tot problemen.

In 1926 werd er aan de lange noordgevel een consistorie en een stookkelder bijgebouwd. Een in twee delen gezaagd bord achter in de kerk herinnert aan de restauratie van 1926.

*De kerk tussen 1844 en 1926. Foto na 1882.
(Historische Kring Laren)*

8. De restauratie van 1995/96

De laatste grote restauratie van de kerk vond plaats in 1995/96. Het bleek dat de houten kap ernstig was aangetast door de boktor en ingrijpen was noodzakelijk om verdere aantasting, die zou leiden tot instorting, te voorkomen. Van de gelegenheid werd gebruik gemaakt om de toch wel erg kleine consistorie te ontdoen van een daarin uitgespaard toilet en uit te breiden met een keukentje en twee nieuwe toiletten. De oorspronkelijke toegang aan de zuidkant van het kerkgebouw is weer aangebracht, niet om te dienen als toegang tot de kerk, maar om een noodzakelijke vluchtweg te creëren met gebruikmaking van de onder 6 genoemde dichtgemetselde uitsparing.

Ook de inrichting werd aangepast aan de eigentijdse vormen van liturgie en ander gebruik, zoals concerten en lezingen. Het aantal banken werd verminderd en een

meer flexibele indeling werd verkregen door het bijplaatsen van losse stoelen. Ook het liturgisch meubilair werd vernieuwd.

De kerk is – evenals de toren – een rijksmonument, wat blijkt uit het blauw-witte schildje naast de toegangsdeur. De lengte van het schip is 20,40 meter, de breedte 6,90 meter. De muren zijn 40 cm dik. Het aantal zitplaatsen bedraagt nu maximaal 120.

Ansichtkaart begin 21^e eeuw.

9. Het interieur

Wat binnenshuis opvalt is het eikenhouten tongewelf. Bij de restauratie in 1995/96 zijn vijf in hout gesneden ornamenten in de ontmoetingen van de gewelfribben herontdekt en weer zichtbaar gemaakt. Zij waren door vervuiling vrijwel onzichtbaar geworden. Van deze ornamenten zijn gipsen afdrucken gemaakt, die achter in de kerk in een vitrine liggen.

Boven de preekstoel zit het eerste rozet, waarop is afgebeeld de morgenster, een verwijzing naar Christus, de Morgenster. De morgenster komt in het oosten op en daarom staan de middeleeuwse kerken altijd met het koor op het oosten. Vaak zie je dan ook in het koor gebrandschilderde ramen met christelijke voorstellingen. De opkomende zon verlicht deze ramen en dat geeft natuurlijk een heel bijzonder effect. Jammer, dat het koor verdwenen is en daarmee een zeer kenmerkend en belangrijk onderdeel van deze kerk.

De tweede rozet laat een fijn uitgesneden Christus-kop zien.

De derde stelt een halve maan voor, een verwijzing naar de Kerk van Christus. Evenals de maan draagt de Kerk zelf geen licht, maar zij geeft het licht van Christus, dat op haar schijnt, door.

In de vierde is het heilig hart uitgesneden, terwijl in

de vijfde de zogenaamde “Armi Christi” te zien zijn: hamer en spijkers, waarmee Christus aan het kruis is genageld. Ook de ladder is duidelijk te zien.

Er is vermoedelijk nog een zesde rozet, maar daarop zit een plankje gespijkerd met daarop het jaartal 1662. Het zou dus kunnen zijn dat er een oorspronkelijk symbool onder zit. Bij de restauratie heeft men het niet aangedurfd het jaartal eraf te halen, bang als men was dat er meer kapot gemaakt zou worden dan verantwoord is. Het jaartal zou overigens kunnen slaan op het aanbrengen van het eikenhouten tongewelf en het plaatsen van preekstoel, doophek en herenbanken, maar zeker is dat natuurlijk allerminst. Het zevende rozet heeft geen voorstelling en zit achter het orgel.

Preekstoel

De preekstoel stamt uit het eerste kwart van de 17e eeuw; hij is gemaakt van eikenhout, ingelegd met ebbenhout. Het is een zeshoekige kuip met ruiten op de panelen, en op de hoeken gecanneleerde pilasters met Ionische kapitelen. Deze pilasters rusten op sokkels met bloemmotief. De kroonlijst vertoont knorren en leeuwenkoppen, de onderlijst bloemen en een rand van knorren. De kuip gaat over in een driepoot, versierd met acanthusblad.

De ribben zijn versierd met snijwerk en eindigen in cherubkopjes. De muurbekleding bestaat uit een paneel met togen.

Jammer is dat bij een inbraak een aan de preekstoel bevestigd koperen doopbekken uit de 18e eeuw en een zandloperhouder uit de 17e eeuw zijn gestolen. Hetzelfde geldt voor de uit het eerste kwart van de 17e eeuw daterende koperen kansellezenaar. Daar is nu een nieuwe koperen lezenaar voor terug geplaatst.

Doophek

Het eikenhouten doophek is van 1672. De onderrand met blinde panelen wordt onderbroken door gecanneleerde pilasters met daarop een rij balusterzuiltjes. De kroonlijst heeft lopende knorren, ter hoogte van de pilasters afgewisseld met acanthusbladeren.

Herenbanken

De beide eenvoudige herenbanken, ter weerszijden van de preekstoel, stammen eveneens uit de zeventiende eeuw. De voorkant van de fries van de overkapping is voorzien van een schubmotief. Ook hier weer tussen de panelen gecanneleerde pilasters.

Zitbanken

De huidige banken zijn geplaatst in 1983. Ze zijn afkomstig van de Hervormde Maranathakerk in Hilversum, die in dat jaar werd onttrokken aan de eredienst en is gesloopt.

Predikantsborden

Hebben onze Rooms-Katholieke zusters en broeders hun kerken versierd met heiligenbeelden, Protestanten doen dat vaak met andere “heiligen”, hun predikanten. Daarom ook in deze kerk twee predikantsborden. Het oudste bord, bevestigd tegen de zuidwand, is van beschilderd papier op hout en wordt (overigens met een vraag-

teken) gedateerd in 1605. Bovenaan heeft het een schildering van Solomo's gerecht en het opschrift "Blarikum gescheyden van Huysen en gevoegt bij Laaren A 1605". Dit slaat uiteraard op de Hervormde gemeenten. Hervormd Laren en Blaricum zijn pas in 1942 weer van elkaar gescheiden.

Uit het begin van de opsomming blijkt dat Protestants Hilversum en Laren nog tot 1605 één predikant hadden: Stephanus Nicolai, en dat klopt natuurlijk met het gegeven dat er in Laren geen of zeer weinig Protestanten waren.

Het tweede predikantsbord, tegen de zuidwand, is geschilderd door jhr. A. E. van Humalda van Eysinga, die bij de restauratie van de kerk in 1926 een belangrijke rol speelde als secretaris-penningmeester van de Kerkvoogdij. De laatste predikant op dat bord is dominee J.G van der Putte, de eerste en tevens laatste vrouwelijke Hervormde predikant in Laren. Na haar vertrek is de Hervormde gemeente gefuseerd met de Gereformeerde kerk van Laren-Blaricum-Eemnes tot Protestantse gemeente Laren-Eemnes.

Kroonluchters

Slechts één van de messing kroonluchters is van oudere datum, waarschijnlijk uit de 17e eeuw.

Orgel

Het instrument is in 1946-1947 vervaardigd door de fa Spanjaard en geplaatst op een speciaal balkon. De firma Strubbe renoveerde het in 1981; in 1996 is dat opnieuw gedaan door de fa Boogaard. Het orgel is mechanisch en heeft 10 stemmen. De orgelkast is uitgevoerd in blank eiken.

10. Toren

De Toren is even oud als de kerk, maar is sinds de Franse tijd eigendom van de gemeente Laren. Dat vindt zijn oorzaak in een decreet van keizer Napoleon, waardoor veel kerktorens in handen kwamen van de burgerlijke overheid. Napoleon had te torens nodig voor de berichtgeving tussen de verschillende legeronderdelen en wilde niet afhankelijk zijn van de hem vaak niet welgezinde kerkbesturen.

De toren is opgebouwd uit 3 geledingen, waarvan de bovenste achzijdig is. De bogen, die de toren sieren, hebben eenvoudige traceringen. In 1917 is de toren gerestaureerd. Dat gebeurde 11 jaar later opnieuw, volgens een informatie van de gemeente Laren.

De hoogte is (inclusief spits) 33 meter. Helaas is de oude luidklok uit 1656 in 1943 uit de toren geroofd.

In augustus 1948 werd er een nieuwe geplaatst door de firma Petit en Fritsen. De toonhoogte werd afgestemd op de toen ook nieuwe klokken van de Sint Jansbasiliek. De klok weegt 434 kg.

Kerkje te Laren, geschilderd door Lou Louber (1894 - 1983). Olieverf op doek. (Collectie Singermuseum Laren) Foto Tom Haartsen

11. Carillon

Het carillon in de toren is in 1966 door een lid van de Hervormde gemeente, Susanne Fokkens, geschonken aan de burgerlijke gemeente Laren. Eerst wilde zij het carillon plaatsen bij haar huis, maar anderen wisten haar ervan te overtuigen dat de toren toch een veel betere plaats zou zijn en gelukkig besloot zij daartoe. Eén van de klokken heet Susanne.

Aanvankelijk had het carillon een omvang van 3½ octaaf. In 1970 werd het uitgebreid tot 4 octaven, waardoor het mogelijk werd praktisch alle beiaardliteratuur op dit carillon uit te voeren.

In totaal zijn er 48 klokken met een totaal gewicht van 2500 kg. Het carillon is gemaakt door de firma Eijsbouts uit Asten. De luidklok doet tevens dienst als basisklok van het carillon en als slagklok voor het hele en halve uur.

In 1996 en 2000 is het carillon gerenoveerd en in 2001 voorzien van computersturing. In 2007 is het uitgebreid tot 48 klokken. Het wordt sinds 1993 beheerd door de stichting “Vrienden van de Larense Beiaard”, die de bekende zomerconcerten verzorgt. De vaste beiaardier Klaas de Haan bespeelt elke 2e en 4e vrijdag van de maand het carillon van 16 tot 17 uur.

12. Begraafplaats en grafzerken

Een ooggetuige heeft gemeld dat er in 1926 bij graafwerkzaamheden voor de nieuwe consistorie en stookkelder menselijke botten zijn gevonden. Dat schijnt ook gebeurd te zijn bij de bouw van het vroegere Groene Kruisgebouw, ten zuidwesten van de kerk. Ook op 27 maart 1997 meldde de Bel dat er bij rioleringswerkzaamheden in de Bij den Toren menselijke botten en schedels zijn gevonden. Deze zijn herbegraven op de algemene begraafplaats.

Deze gegevens zijn toch wel aanleiding tot de vraag of er ooit een begraafplaats bij de kerk is geweest, zoals bijvoorbeeld in Blaricum. Toch zijn er sterke twijfels, omdat uit alle overleveringen blijkt dat er altijd begraven is op het Sint Janskerkhof.

Maar hoe zijn dan de menselijke resten terechtgekomen nabij de kerk? Is er misschien een korte periode geweest dat Protestanten niet op het Sint Janskerkhof mochten worden begraven?

Bij de laatste restauratie zijn er onder de kerkvloer geen menselijke resten of grafresten gevonden, zodat gevoegelijk aangenomen kan worden dat er in de kerk niet begraven is. In de torenvloer liggen enkele zerken, die aangemerkt zouden kunnen worden als grafzerken, maar die zijn er later – wellicht in 1917 of 1926 – pas ingelegd.

13. Huidig gebruik van de Johanneskerk

De kerk is een van de twee gebouwen, waarover de Protestantse gemeente Laren - Eemnes beschikt. De hoofddiensten vinden op zondagmorgen plaats in de (v.m. Gereformeerde) Ontmoetingskerk aan de Kerklaan, met uitzondering van de zomervakantie.

In de Johanneskerk worden, naast de diensten in de zomervakantie, speciale diensten gehouden en maandelijks een Avondgebed en de Oecumenische Vesper. Verder zijn er trouw- en rouwdiensten en wordt de kerk regelmatig gebruikt voor lezingen en concerten. Daarnaast is de kerk in de zomermaanden open als stiltecentrum op zaterdagmiddag.

Repetitie van het kerkkoor.

Muzikaal optreden.

Tentoonstelling in de Johanneskerk.

Foto's Rineke Ooijkaas.

14. Tenslotte

Het is duidelijk dat er nogal wat hiaten bestaan in de historie van deze kerk en dat er zeker geen sluitende geschiedenis valt te vertellen.

Het zou mooi zijn als een aantal zaken aan een nader onderzoek worden onderworpen en dat geldt vooral voor het voormalige koor. Wellicht zijn er oude funderingsresten te vinden, waardoor de vorm van het koor in bestrating kan worden zichtbaar gemaakt.

De auteur

De schrijver is kerkvoogd geweest van de voormalige Hervormde gemeente van Laren, opgegaan in de Protestantse gemeente Laren-Eemnes. Hij was in de jaren 1995-1996 nauw betrokken bij de restauratie van de Johanneskerk. In die tijd is bij hem de interesse ontstaan voor de geschiedenis van deze kerk.

Productie: Ruud Ham

